

FOTOPLASTYKON I ZBIÓR KLISZ STEREOSKOPOWYCH DO FOTOPLASTYKONU W ZBIORACH MUZEUM HISTORYCZNEGO MIASTA KRAKOWA

KOMUNIKAT NAUKOWY

Historia fotoplastykonu nierozdzielnie związana jest z historią fotografii — fotografii stereoskopowej, która pojawiła się pod koniec lat pięćdziesiątych XIX wieku. W roku 1862 jedna z firm niemieckich oferująca fotografie stereo odnotowała sprzedaż prawie pół miliona tego typu zdjęć¹, co świadczyło o ich ogromnej popularności. Technika ta polegała na wykonaniu dwóch zdjęć fotograficznych za pomocą dwóch obiektywów, których osie optyczne były równoległe i oddalone od siebie o pewną odległość (zbliżoną do układu oczu), podczas oglądania zdjęć w specjalnej przegłądarce odbiór obrazu był połączony, co sprawiało wrażenie trójwymiarowości. Takie „pary stereoskopowe” wykonywano za pomocą specjalnych fotograficznych aparatów stereoskopowych.

W Krakowie na przełomie lat pięćdziesiątych XIX wieku również pojawia się moda na wykonywanie fotografii stereo; były one dziełem między innymi Walerego Maliszewskiego, fotografa zawodowego, działającego w mieście od 1856 roku².

Fotoplastykon był urządzeniem widowiskowym, umożliwiającym widzom indywidualne oglądanie stereoskopowych obrazów fotograficznych. Pierwszy publiczny pokaz fotografii stereoskopowych w fotoplastykonie odbył się w roku 1870 w Berlinie.

W drugiej połowie XIX wieku wszelkie pokazy widowisk mechanicznych były niesłychanie popularne. Z dużych metropolii wędrowano po miastach i miasteczkach z najrozmaitszymi fotoskopami, alestoskopami, wiroskopami, mglistymi obrazami i innymi podobnymi aparaturami³.

Na ten okres przypada również czas wielkiej popularności fotoplastykonów. Elementy optyki — soczewki, okulary, muszle okularów i pokrętła służące do regulacji wykonywała na specjalne zamówienie niemiecka fabryka, prawdopodobnie w Jenie (założony w 1847 roku warsztat optyczny Carla Zeissa), natomiast obudowę, mechanizm napędowy i instalację elektryczną wykonywali na miejscu prezentacji rodzimi rzemieślnicy.

1. Widok ogólny fotoplastykonu. Fot. Rafał Korzeniowski

Fotoplastykon znajdujący się w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, posiadający nr inwentarza 2981/III/1—16, jest jednym z najstarszych, jaki zachował się na ziemiach polskich. Powstał on na przełomie XIX i XX wieku. Znajdował się od lat dwudziestych do połowy lat siedemdziesiątych naszego wieku w Krakowie przy ulicy Szczepańskiej 5. Należy sobie jednak tutaj postawić pytanie, czy był to jedyny fotoplastykon w Krakowie, gdyż „Czas Krakowski” z dnia 24 kwietnia 1900 roku zaprasza na ulicę Bracką 5 na pokaz nowych widoków Florencji do „Fotoplastykonu”⁴.

Czy może fotoplastykon z ulicy Brackiej został przeniesiony na ulicę Szczepańską? — na te i podobne pytania autor komunikatu da odpowiedź w innym artykule, gdyż obecnie prowadzone są wnikliwe badania na temat dziejów fotoplastykonu i jego właścicieli.

Fotoplastykon posiada obudowę cylindryczną, drewnianą; podstawa o wysokości 2,5 metrów wykonana jest na planie koła o średnicy 3,2 metrów w dolnej części i 3,4 metrów w górnej części obudowy, z półeczką do oparcia rąk na wysokości 88 centymetrów od podłoża, podpartą 10 profilowanymi kolumnkami-nóżkami. Część górna, dwudziestopięcioboczna, posiada rozdzielone zaokrąglonymi listwami 25 ścianek bocznych z symetrycznymi płycznami (wymiary 40 na 134 cm) o dekoracyjnej, secesyjnie wyginającej się linii brzegu. W dolnej części każdej ze ścianek znajdują się dwa okulary — w układzie stereoskopowym (w całej obudowie jest zamontowanych 25 stanowisk obserwacyjnych), zaś nad nimi znajduje się wizjer ze szklaną szybką ujęty w uszate obramienia, w której ukazuje się informacja o obrazie oglądanym w okularach.

W górnej części płyczny znajduje się numer stanowiska, ozdobiony fantazyjnymi falistymi wzorkami, nadstawa zwieńczona jest gzymsikiem z falistą koroną i eliptycznymi otworami, zaś górny brzeg zdobią cięte półplastycznie w drewnie kwiaty tulipanów (brak jednego zwieńczenia).

We wnętrzu obudowy, do której wejście znajduje się w dolnej części pomiędzy płycznami nr 22 i 23, na wysokości oparcia dla rąk umieszczona jest przesuwająca się na kółkach (8 sztuk) obręcz z przytwierdzonymi symetrycznie 50 ramkami na diapozytywy szklane i podpisy; każde z 25 stanowisk posiada niezależne źródło światła elektrycznego wraz z osłonami z blachy metalowej (brak 2 sztuk).

Obręcz na rolkach była wprawiana w ruch za pomocą metalowego kółka, które umieszczone na wystającym ramieniu przymocowanym do wału głównego przekładni popychało metalowe trzpienie zamontowane w obręczy. Wał główny napędzany jest, wraz z przekładnią pasową, trójstopniową, silnikiem elektrycznym. Metalowe kółko umieszczone na ramieniu znajduje się na jednej osi z zapadką, która przez nie poruszana powoduje cykliczny, skokowy obrót obręczy na rolkach.

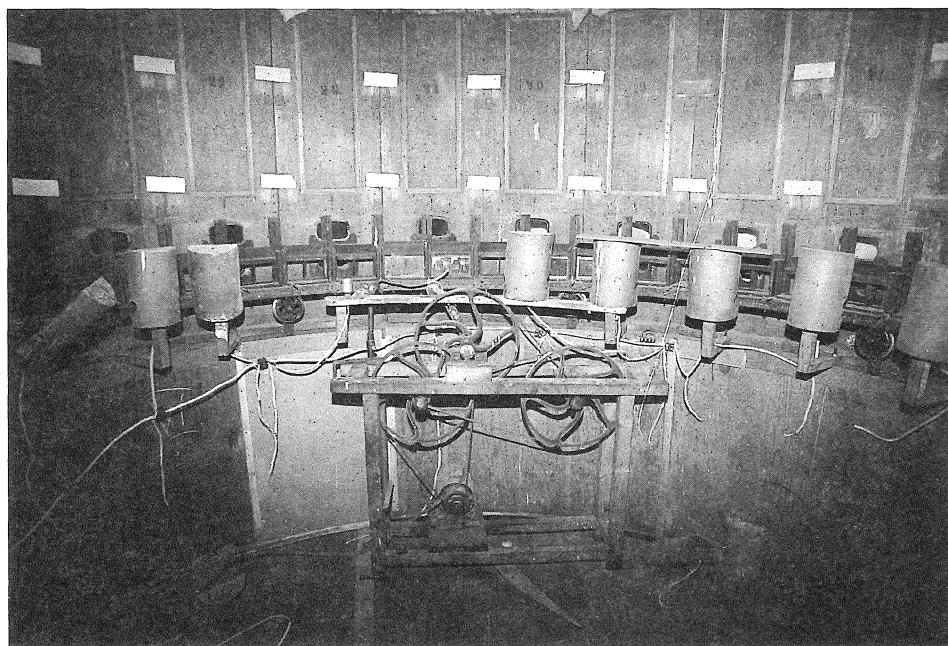
Pierwotnie ścianki obudowy pomalowane były w kolorach: pastelowo-beżowym, seledynowym i jasnoniebieskim. Po konserwacji podstawa uzyskała kolor brązowy, kolumnki-nóżki — czerwony, obrzeża ścianek nastawy — kolor beżowy, płyciny — żółty i niebieski, listwy oddzielające płyciny i gzymsy — czerwony, zaś korona — kolor beżowy.

Badając stan zachowania stanowisk obserwacyjnych, jako model do odtworzenia pozostałych okularów należy traktować okulary na stanowisku nr 19. Zachowały się tutaj oryginalne tuleje mosiężne z soczewkami i muszlowymi osłonami osadzone w prostokątnej, dołem zaokrąglonej oprawie drewnianej. Okulary wysuwane są za pomocą pokrętła umieszczonego po prawej stronie.

Fotoplastykon posiada również 15 drewnianych taboretów (nr inwentarza 2981/III/1—16) z okładziną orzechową, wyprodukowanych w Fabryce Mebli Giętych — dawniej THONET MUNDUS/RADOMSKO; kartka z nazwą firmy umieszczona jest pod jednym z siedzisk.

Wraz z fotoplastykonem i garniturem taboretów zakupiono do muzeum w 1978 roku od ostatniej właścicielki pani Alicji Komody kilkadziesiąt zestawów diapozytywów szklanych wykonanych techniką stereoskopową.

Diapozytywy ułożone zostały w 77 zestawów, z tym że 73 są zestawami tematycznymi, zaś w pozostałych czterech umieszczono różnorodne klisze. Tematy zestawów zostaną podane w aneksie na końcu komunikatu⁵. W sumie zbiór diapozytywów liczy 1121 sztuk, w tym 1115 sztuk o wymiarach 8,5 na 17 centymetrów oraz 6 mniejszych, 5,8 na 13 centymetrów. Tematyka zestawów jak i czas powstawania poszczególnych diapozytywów nie jest jednorodny; te najstarsze wykonano techniką czarno-białą lub też pokryto sepią, w tych późniejszych klisze są kolorowe, bądź też zostały podkolorowane.

2. Widok mechanizmu napędowego i instalacji elektrycznej fotoplastykonu. Fot. Rafał Korzeniowski

Z ciekawszych zestawów w ujęciu chronologicznym należałoby wymienić cykle liczące po kilkadziesiąt sztuk, takie jak: *Wyprawa polarna z 1893 r. na statku „Fram” do Wysp Noworosyjskich a następnie na saniach do Bieguna Północnego* (51 sztuk), *Kraków w fotografii I. Kriegera* (25 sztuk), *Front austriacko-włoski w czasie I wojny światowej* (50 sztuk), *Wystawa paryska w 1937 roku* (46 sztuk). Pozostałe zaś ukazują zabytki, ludzi, faunę i florę różnych zakątków świata.

Stan zachowania całej kolekcji diapozytywów jest dobry, prócz około 10%, w których należałoby wymienić popękane szybki zabezpieczające klisze.

Co należałoby uczynić, aby fotoplastykon, znajdujący się w zbiorach muzealnych, był udostępniony i służył dalej następnym pokoleniom?

Elementem, który wymaga kompleksowego przeglądu i gruntownej modernizacji jest optyka oraz jej elementy drewniane i metalowe. Jako model do odtworzenia stanowisk obserwacyjnych, o czym wspominałem wcześniej, należy traktować okulary na stanowisku numer 19. Oryginalne oprawy okularów zachowały się na stanowiskach nr 6, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19 i 25, dorabiane zaś były na stanowiskach nr od 1 do 5, 7, 8, 11, 18, 20 do 24. Oryginalne okulary są na stanowiskach nr 2 do 7, 9 do 16, 18, 19, 20 i 23, w pozostałych zaś okulary są dorabiane, prócz nr 17, gdzie ich brakuje. Kompletnie muszle okularów występują na stanowiskach nr 1, 2, 5, 8, 12, 13, 15, 16, 19 do 25, jest tylko jedna muszla pod nr 3, 4, 10, 11, 14, 18, zaś pod nr 6, 7, 9 brak ich. Pokręta służące do regulacji ostrości są czynne na stanowiskach nr 10 i 19, pod nr 4, 9, 12 do 18 są nieczynne, brak ich zaś na pozostałych stanowiskach⁶.

Prócz optyki, przeglądu wymaga również mechanizm napędowy, w którym należałoby wyważyć główny wał napędowy, wymienić paski klinowe oraz ustawić mechanizm zapadkowy.

Najistotniejszym zaś problemem jest kompleksowa wymiana całego układu elektrycznego (przewodów) oraz umocowanie i dorobienie dwu osłon stanowisk elektrycznych.

W dobrym stanie znajdują się będące po konserwacji elementy drewniane, tworzące obudowę fotoplastykonu.

Biorąc pod uwagę stan zachowania fotoplastykonu, jego wartość historyczną dla dziejów i kultury naszego miasta,

a także walory poznawcze i dydaktyczne, konieczne jest znalezienie odpowiednich środków finansowych, pozwalających na uruchomienie fotoplastykonu i przedstawienie go szerokiej publiczności.

Równie ważnym problemem jest znalezienie odpowiedniego miejsca do ekspozycji fotoplastykonu. Oczywiście, miejscem, które w pierwszej kolejności należałoby wziąć pod uwagę, jest Pałac Krzysztofory, gdzie znajduje się wystawa stała Muzeum Historycznego lub też Kamienica Hipolitów przy placu Mariackim 3, gdzie ma być zorganizowana wystawa wnętrz mieszczańskich jako nowy oddział muzeum. Istnieją również inne propozycje co do miejsca prezentacji fotoplastykonu, wymagają one jednak zaangażowania i zgody władz miasta na wybudowanie na Plantach krakowskich bądź też w Parku Krakowskim lub Parku im. Henryka Jordana stylizowanego pawilonu, w którym mógłby on być ekspozycyjny. Należy wykorzystać tę szansę, jaką daje Krakowowi posiadanie jednego z nielicznych zachowanych w Polsce fotoplastykonów i zaprezentować go wszystkim krakowianom oraz turystom krajowym i zagranicznym, którzy coraz tłumniej zjeżdżają pod Wawel.

P R Z Y P I S Y

¹ *Kronika techniki*, Warszawa 1992, s. 271.

² Jerzy Koziński, *Fotografia krakowska w latach 1840—1914*, s. 37.

³ „Rocznik Krakowski” t. XLX, Kraków 1974, Tadeusz Nowacki, *Tadeusz Pawlikowski i początki kina w Polsce*, s. 105.

⁴ „Czas Krakowski”, nr 86 z dnia 23 IV 1900 r.

⁵ Aneks z wyszczególnieniem zestawów tematycznych znajduje się na końcu komunikatu.

⁶ Karta inwentarzowa MHmK nr 2981/III/1—16 opracowana przez Andrzeja Malika.

2. Klisza stereoskopowa — uczestnik wyprawy polarnej zorganizowanej na statku „Fram” do Wysp Nowosyberyjskich, a następnie na saniach do Bieguna Płn. w 1893 r. Fot. Rafał Korzeniowski

1—4. *Front włoski w czasie I wojny światowej*. 50 sztuk klisz podkolorowanych, sepia.

5—8. *Wyprawa polarna z 1893 r. na statku „Fram” do Wysp Noworosyjskich, a następnie na saniach do Bieguna Północnego*. 51 sztuk klisz podkolorowanych, sepia.

9—12. *Chiny*. 33 sztuki klisz czarno-białych.

13—16. *Indie*. 50 sztuk klisz podkolorowanych, czarno-białych, sepia.

17. *Indie — Delhi*. 8 sztuk klisz czarno-białych.

18. *Kraje arabskie*. 15 sztuk klisz podkolorowanych.

19. *Kraje arabskie — Tunis*. 14 sztuk klisz podkolorowanych.

20—25. *Kraje arabskie*. 58 sztuk klisz kolorowych, podkolorowanych, sepia.

26—27. *Egipt*. 26 sztuk klisz podkolorowanych.

28—30. *Alpy bawarskie, austriackie, szwajcarskie*. 42 sztuki klisz kolorowych i podkolorowanych.

31—36. *Szwajcaria, Niemcy, Austria*. 62 sztuki klisz podkolorowanych.

37—39. *Wystawa paryska, 1937 rok*. 46 sztuk klisz czarno-białych, sepia.

40—41. *Chile*. 25 sztuk klisz podkolorowanych.

42—44. *Ameryka Środkowa*. 32 sztuki klisz podkolorowanych.

45—46. *Ameryka Południowa*. 23 sztuki klisz podkolorowanych.

47. *Hiszpania, Francja, Portugalia*. 13 sztuk klisz czarno-białych i podkolorowanych.

48. *Południowe Włochy*. 11 sztuk klisz podkolorowanych.

49. *Hiszpania*. 12 sztuk klisz podkolorowanych.

50. *Południowe Włochy, Hiszpania, Sycylia*. 11 sztuk klisz podkolorowanych.

51. *Rzym, Paryż*. 13 sztuk klisz kolorowych i podkolorowanych.

52. *Góry Skaliste*. 8 sztuk klisz podkolorowanych.

53. *Południowe Włochy, Francja*. 12 sztuk klisz podkolorowanych.

54. *Góry Ameryki Południowej lub Północnej*. 12 sztuk klisz czarno-białych i podkolorowanych.

55. *Jamajka*. 9 sztuk klisz podkolorowanych.

56. *Ameryka, Południowy Meksyk*. 12 sztuk klisz podkolorowanych.

57. *Hiszpania — architektura sakralna*. 17 sztuk klisz podkolorowanych.

58. *Ameryka Południowa*. 13 sztuk klisz podkolorowanych.

59. *Chile*. 9 sztuk klisz podkolorowanych.

60—62. *Krajobrazy górskie*. 38 sztuk klisz podkolorowanych.

63. *Sudety (?) — panoramy, schroniska*. 11 sztuk klisz podkolorowanych.

64—65. *Sudety. Dolny Śląsk*. 29 sztuk klisz.

66—67. *Kraków XIX wiek. Kraków początek XX wieku*. 33 sztuki klisz czarno-białych i sepia.

68. *Kraków XIX wiek. Kraków XX wiek*. 18 sztuk klisz czarno-białych.

69. *Austria — panoramy gór*. 12 sztuk klisz podkolorowanych.

70. *Włochy*. 15 sztuk klisz podkolorowanych i sepia.

71. *Alpy. Wybrzeże Adriatyku*. 18 sztuk klisz podkolorowanych.

72. *Ameryka Południowa, Hiszpania*. 50 sztuk klisz podkolorowanych.

73. *Ameryka Południowa (?)*. 11 sztuk klisz podkolorowanych.

W pozostałych 4 zestawach znajduje się 186 klisz stereoskopowych o różnorodnej tematyce.